

Dr Latinka Perović

UDK 396(497.11)

KAKO ŽENA VIDI SEBE U VREME OTVARANJA „ŽENSKOG PITANJA” U SRPSKOM DRUŠTVU

APSTRAKT: Rad je posvećen počecima emancipacije žena u srpskom narodu i prvim ženama koje se javljaju u tadašnjim emancipatorskim pokretima.

Žena je postala tema naše historiografije tek odnedavno. Istraživanja su, još uvek, veoma skromna, pa je i problematizacija nepotpuna. Zbog toga su vrlo opasne generalizacije. Ako je naš krajnji cilj istorija ženskog pitanja, kao deo istorije društva, onda je najsigurnije da se držimo hronološkog principa: kada se ono postavlja i kakav ima razvoj. Ako, pak, težimo preciznom postavljanju naučnog zadatka, onda moramo imati u vidu razne dimenzije u kojima se žensko pitanje javlja, odnosno, u kome se ono može istraživati.

Žena je obično proučavana kao objekt: posmatran je njen položaj u porodici, u društvu, njeno obrazovanje, socijalna i politička prava. Vrlo malo je istraživano kako sama žena vidi sebe i u kojoj meri to njeno viđenje utiče na njeno samooslobađanje, a time i na njen društveni položaj. Odlučujući se da ovo predavanje posvetim upravo toj dimenziji „ženskog pitanja”, ja ću se držati hronološkog principa: Kada se, dakle, kod Srba postavlja „žensko pitanje”?; Kakav sadržaj ima „žensko pitanje” na samom početku? Da li se položaj srpske žene upoređuje sa položajem žena drugih naroda i kojih? Kako same žene vide svoj položaj? Čemu one same teže? Na kakve zaključke upućuje upoređenje odnosa muškaraca i odnosa samih žena prema „ženskom pitanju”?

1.

O položaju srpske žene prvi put se počelo govoriti u okviru Ujedinjene omladine srpske, nacionalnog pokreta, čija je prva skupština održana 1866. godine u Novom

Sadu. U časopisu *Matica*, koji je, takođe u Novom Sadu, izdavala Matica srpska, o srpskoj ženi, 1869. godine, piše i jedna srpska žena.

U organu Ujedinjene omladine srpske, časopisu *Mlada Srbadija*, koji je 1870. godine izlazio u Novom Sadu, a 1871. i 1872. godine u Beogradu, „žensko pitanje” postaje jedna od veoma važnih tema. Kao autori javljaju se i muškarci i žene. Među ženama, saradnicama *Mlade Srbadije* su strankinje. To su dve Ruskinje: Marija Vilińska-Marković, čiji je književni pseudonim bio muško ime, Marko Vovček, i Marija K. Lehedeva, koja je pisala takođe o jednoj ženi, češkoj književnici Božani Njemcovoj; zatim Francuskinja Leo, koja je dala istoriju ženskog pitanja: počev od Kondorsea, francuskog prosvetitelja i enciklopediste, koji je prvi, krajem XVIII veka, postavio „žensko pitanje”, preko otpora emancipaciji žene, do prvih rezultata emancipacije žene u Americi, Engleskoj, Nemačkoj, Italiji, Portugaliji, Švajcarskoj, Francuskoj. Ali, tu je i jedna Srpkinja, Draga Dejanović, koja se sa svojim pogledima na položaj srpske žene već bila oglasila preko časopisa *Matica*.

Rubrika „Iz ženskog sveta” postala je gotovo stalna u *Mladjoj Srbadiji*. Ona je donosila obaveštenja o školovanju žena i njihovim pripremama za rad u javnim službama (administracija, pošta i telegraf, pedagogija, medicina), zatim o ženskim radionicama i društvima u Americi, Engleskoj, Nemačkoj, Italiji, Švajcarskoj, Francuskoj. Navođenje primera emancipacije žene u ovim zemljama *Mlada Srbadija* je završavala pozivom: „Ugledajmo se, pa maknimo i mi”.¹

Već u prvoj godini svoga izlaženja, 1870, *Mlada Srbadija* je donela prevod jednog odlomka iz slavne knjige Džona Stjuarata Mila *Potčinjenost ženskinja*, a prevodilac je izrazio spremnost da delo u celini prevede na srpski jezik.²

Ujedinjena omladina srpska odigrala je pionirsku ulogu u postavljanju „ženskog pitanja” u srpskom narodu. Inicijativa je došla od muškaraca i žene su pozvane da brane svoja prava. Tako se u *Mladjoj Srbadiji* već javljaju muški autori koji pišu da je žena „čovjek kao što je i muškarac”, i da ona ima potpuno pravo da se sluša kao što i ona drugog sluša.³ To je omogućilo da se, gotovo istovremeno, učini i sledeći korak, da sama žena počne govoriti o svom položaju. Ali je i inicijativa muškaraca urodila plodom zato što nije bila samo individualna već vezana za jedan emancipatorski pokret.

2.

Ujedinjena omladina srpska bila je nacionalni pokret i to je u velikoj meri odredilo sadržaj ženskog pitanja u srpskom narodu na početku. Vaspitanje i obrazovanje žene kao majke u funkciji je borba za emancipaciju čitavog naroda. Zato ga je Ujedinjena

¹ Predavanje o ženskim studijama 21. februara 2000.

„Iz ženskog sveta”, *Mlada Srbadija*, Beograd, br. 16, 22. aprila (travnja) 2872, str. 256.

² „Žene, nauke i veštine”. (John Stuart Mill. – *The subjection of women*), *Mlada Srbadija*, Novi Sad, br. 9, 15. decembra 1870, str. 429.

³ Ljuban Karavelov, *Nakazao je Bog. Crta iz dačkog života. Posvećeno dacima beogradskim*, Isto, str. 29.

omladina srpska, uz sve otpore, stavljala vrlo visoko. Prema pisanju *Mlade Srbadije*, - „Pitanje o vaspitanju ženskom tako je važno i tako duboko zaseca u život naroda, da se najveća moralna i politička pitanja jedva mogu uporediti sa ovim”.⁴ Argumente za ovako visoko vrednovanje „ženskog pitanja”, *Mlada Srbadija* je nalazila u ulozi koju žena ima kao majka: „Matere su bile i ostaće glave u vaspitanju dece... Gde je vrsnih matera, tu cvetaju porodice, škole i crkve, opština i država”.⁵ Drugačije nije ni moglo biti. Opšti oslobodilački pokret dao je prvi impuls i oslobođenju žena, koje su činile polovinu naroda.

Pripadnici Ujedinjene omladine srpske verovali su u postepenost u razvitku naroda. Otuda i postepenost u promeni položaja žene – prvo u porodici, a zatim u društvu. Shvatajući XIX vek kao vek prosvetljenosti, oni su borbi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje dali prosvetiteljski i demokratski sadržaj. Shvatali su da ta borba, kako je govorio Stojan Novaković početkom XX veka, nije samo oružana borba, već dugi „beskrvni rat” za prosvetljenost, kulturu i nauku.⁶ Postupali su u skladu sa onim stanovištem koje je mnogo kasnije izrazio Slobodan Jovanović da nacija nije vrednost po sebi: nju čine određeni kulturni i moralni sadržaji.⁷

Zaista, vrlo brzo, moglo bi se reći istovremeno sa ukazivanjem na nacionalnu dimenziju „ženskog pitanja”, ukazano je i na njegovu društvenu dimenziju. U *Mladost* Svetozar Marković postavlja pitanje: „Je li žena sposobna da bude ravnopravna s čovekom?”, i skreće pažnju da je to pitanje „postalo društveno” i da „svuda izaziva pažnju”. To je korak dalje od vaspitanja žene kao majke. Ona, po Svetozaru Markoviću, „mora zadobiti sva građanska i politička prava kao i čovek i pravo da sme slobodno raspolagati svojom snagom i proizvodom svog rada – potpunu građansku ravnopravnost... čim ženskinja bude ekonomski nezavisna ličnost, ona mora biti i pravno nezavisna, jer je jedno bez drugog besmislica”.⁸

Ova programska orijentacija, koju je Svetozar Marković formulisao u Cirihu 1870. godine bila je daleka perspektiva za srpsku ženu. Oslanjala se na tendenciju, na duh vremena u najrazvijenijim zemljama sveta, na rezultate koje su te zemlje postizale u školovanju žena, u njihovom osposobljavanju za razna zanimanja, pa i ostvarivanju građanskih i političkih prava. Snažan primer davao je univerzitet u Cirihu, na kome se školovalo mnogo žena i iz slovenskih zemalja, naročito iz Rusije, i na kome su žene prvo stekle visoka zvanja doktora medicine. Opet je jedan pokret, socijalistički pokret Svetozara Markovića, igrao važnu ulogu u pokretanju „ženskog pitanja” u srpskom narodu i proširivanju njegovog sadržaja.

⁴ „Sitnice (žensko vaspitanje i narod)”, Isto, br. 3, 15. juna 1870, str. 151.

⁵ Isto.

⁶ Stojan Novaković, *Novija balkanska kriza i srpsko pitanje. Beleške, razmišljanja, razgovori i politički članci iz 1908-1909*, Beograd, 1910, str. 34-37.

⁷ Slobodan Jovanović, *Jedan prilog za proučavanje srpskog nacionalnog karaktera*, Vindzor, Kanada, 1964, str. 42.

⁸ Svetozar Marković, „Je li žena sposobna da bude ravnopravna s čovekom?”, *Mlada Srbadija*, Novi Sad, br. 2, 15. maja 1870, str. 90.

3.

Prosvećenost, kao opšta karakteristika XIX veka, kao struja vremena, nije zao-
bišla ni srpski narod. Pitanje je samo koliko dubok koren je pustila i kakve je posledice
proizvela. O tome, kao i o svakom drugom istorijskom procesu, može se suditi sa isto-
rijske distance. Ali, uvek je važno kako su određen istorijski proces osećali savre-
menici. U konkretnom slučaju, oni su osećali i glavne protivrečnosti procesa i pravac u
kom on ide. Jedan od pripadnika Ujedinjene omladine srpske pisao je u *Mladost
Srbadiji*, 1871. godine, sledeće: „I u naša je vrata duh prosvete kucnuo. Sudeći po jeku,
koji se još i sada čuje, kucnuo je jako, - ali gotovani naši nisu to što i drugi ljudi... Njih
nećeš lako razbuditi”.⁹ Ipak, zaključivao je ovaj autor, reči „Jevropa, civilizacija”
uznemiravale su „gotovane” koji su rešenje našli tako što su prihvatili formu, ali ne i
civilizaciju: „primismo spoljnu formu, a ostade unutra u nama dosta azijaštine”.¹⁰ To
se odnosi i na položaj žene: moda, raskoš, poluobrazovanje. Zato je ukazivano na
suštinu civilizacije, u koju je spadalo i shvatanje o jednakim mogućnostima muškaraca
i žena. Iz toga je proizlazilo nastojanje muških pobornika ravnopravnosti žene da kod
samih žena razviju samopouzdanje, da one od objekta emancipacije postanu njen sub-
jekt. Obraćajući se „ženskom svetu”, jedan od njih, u svom javnom predavanju, koje je
1872. godine objavila *Mlada Srbadija*, rekao je: „Vi ste – hvala bogu – obdarene svima
onim vrlinama, kojima su i ljudi. Priroda nije vami ništa zakratila što je čoveku dala”.¹¹
Cilj emancipacije je „da zauzmete ozbiljniji položaj u društvu, te tako da i same uvid-
ite, da niste samo za to stvorene da se lickate... žena može da bude isto tako privredna
snaga u društvu kao i čovek”.¹²

Prvi znak probuđenog samopouzdanja žene je njeno stupanje u javni život,
odnosno, njen pokušaj da i sama progovori o vlastitom položaju i ulozi. Buđenje svesti
sredine o ženi kao ravnopravnom ljudskom biću prethodi samosvesti žene da ona nije
niže biće. Probudena samosvest žene doprinosi razvoju sredine: najpre porodice, a
zatim i društva. „Nacionalni feminizam”, kako je dr Julka Hlapec-Đorđević, u jednom
svom članku u časopisu *Misao* 1921. godine,¹³ obeležila sadržaj ženskog pitanja u
Ujedinjenoj omladini srpskoj bio je neizbežna prethodnica „socijalnog feminizma”
socijalističkog pokreta Svetozara Markovića. Sadržaj koji ovaj drugi pokret daje
ženskom pitanju ne negira njenu ulogu majke i stožera porodice, ali je na to ne ogra-
ničava. On je vidi i kao važnu privrednu snagu. Kao temelj njene emancipacije uzima
njen ekonomski položaj i iz toga izvodi njeno pravo na obrazovanje i na građansku i
političku ravnopravnost sa muškarcima.

⁹ Sima Milojević, učitelj, „Od kud kaišari?”, *Mlada Srbadija*, Novi Sad, br. 33, 31. decembra (prosinca) 1871, str. 497.

¹⁰ Isto.

¹¹ Koča Radovanović, „Ženskom svetu”, *Mlada Srbadija*, Beograd, br. 26, 1. jula (srpnja) 1872, str. 406.

¹² Isto, *Mlada Srbadija*, Beograd, br. 27, 8. jula (srpnja) 1872, str. 419-420.

¹³ Dr Julka Hlapec-Đorđević, „Omladinka Draga Dejanović”, *Misao*, Beograd, 1921, knj. V, sv. 4.

4.

Kao rezultat probuđene samosvesti žena u vreme omladinskog pokreta, u srpskom narodu se javljaju dve žene koje javno deluju i koje na sebe skreću pažnju tadašnje javnosti. To su Milica Stojadinović Srpkinja i Draga Dejanović. One imaju neke zajedničke karakteristike, koje su rezultat vremena. Ali, između njih postoje i razlike.

Obe su poticale iz Vojvodine i obe se javljaju u književnosti. „Kao Mlada Nemačka, kako kaže Jovan Skerlić, tako i Mlada Srbadija imala je svoje žene spisateljke i borbene drugarice”.¹⁴ One su bile, da upotrebim izraz Jovana Skerlića o Milici Stojadinović Srpkinji, koji podjednako pristaje i Dragi Dejanović – žarke „rodoljubice”. Značajniji trag u književnosti nisu ostavile. Skerlić je smatrao da Milica Stojadinović „nije ni imala pesničkog talenta”,¹⁵ dok je stihovima Drage Dejanović priznavao izvesnu originalnost.¹⁶ Ove dve „najizrazitije ženske ličnosti omladinskog doba”¹⁷ dodiruju se svojim shvatanjima o ženi. To je utoliko važnije, što se njihove sudbine i njihovo mesto u istoriji „ženskog pitanja” u srpskom narodu razlikuju.

Milica Stojadinović Srpkinja bila je sveštenička kći, nije zasnivala porodicu, veliki deo života provela je u selu Vrdniku, u velikoj bedi. Umrta je u Beogradu u četrdeset osmoj godini.

Prva žena u srpskom narodu koja piše pesme predstavljala je neku vrstu čuda: „Listovi su donosili njene slike, i po svima krajevima srpskim pričalo se o pesnikinji sa Fruške Gore, a ljudi su išli da je vide i da joj se poklone”.¹⁸ Ona je privukla pažnju Vuka Karadžića, Njegoša, Ljubomira Nenadovića, Đorđa Rajkovića, Ivana Mažuranića. Ime prve žene u skromnoj srpskoj književnosti bilo je poznato i van okvira te književnosti. Ona je održavala veze sa već pominjanom češkom književnicom Božanom Njemcovom i sa nemačkim pesnicima Sajlom i Franklom.

Milica Stojadinović Srpkinja učinila je najznačajniji korak u izvođenju srpske žene iz anonimnosti. Veliko zanimanje za „Vrdničku vilu”, kako su nazivali Milicu Stojadinović Srpkinju, posredno govori o položaju srpske žene do njene pojave, odnosno do stvaranja Ujedinjene omladine srpske. Ali, ona je ostavila i neposredne dokaze o tome kako je jedna već priznata žena gledala na položaj žene. Te dokaze ne treba tražiti u njenoj poeziji, koja je isključivo rodoljubiva. Oni se mnogo više nalaze u njenom dnevniku *U Fruškoj Gori*, koji je vodila 1854. godine i koji je objavljen u tri knjige 1861, 1862. i 1866. godine. Skerlić je u ovom dnevniku video jedinstven dokumenat. „Tu je, pisao je on, ne samo život jedne ugrejane mašte i osetljive duše, to je priložak za moralnu istoriju, za bolje poznavanje duhova u tome zanimljivom dobu”.¹⁹

¹⁴ Jovan Skerlić, *Omladina i njena književnost (1848-1871)*, Beograd, 1906, str. 542.

¹⁵ Isto, str. 465.

¹⁶ Isto, str. 543.

¹⁷ Dr Julka Hlapec-Đorđević, „Omladinka Draga Dejanović”..., str. 248.

¹⁸ Jovan Skerlić, *Omladina i njena književnost (1848-1871)*... str. 463.

¹⁹ Isto, str.

Važan elemenat te moralne istorije predstavlja i otpor sredine, koji je pesnikinja osećala prema sebi, i koji je išao paralelno sa priznanjima obrazovanih Srba. U dnevniku, ona piše: „Naš svet ima tako nisko ponjatije o opredeljenju ženskom da me čisto strava hvata pitajući se: kud ću ja s mojom glavom, s moim duhom, i srcem?”

Jao meni, zar li u tuđinu taj dar Boga da progna srbkinju”.²⁰ A na drugom mestu kaže: „imao se moj urađeni dar svagda s čim boriti, ako ni s čim, to s gonjenjem ljudi.”²¹

Milica Stojadinović Srpkinja je u svom dnevniku pisala o ženi majci, domaćici, o vaspitanju dece, o obrazovanju žene, i stranim uticajima na ženu. Iako rasuto, njeno pisanje o ženama omogućuje da se rekonstruiše jedno gledanje na „žensko pitanje”, karakteristično za vreme u kome se ona javlja. Jer, govoreći o sebi, ona je govorila o sredini, o njenom otporu prema ženi koju interesuje knjiga, koja sama piše, odnosno poseduje dar koji je izdvaja od ostalih žena. Tražeći od jednog prijatelja Mitologiju, ona mu piše: „Ali nešalite se to kome kazati, jer bi bilo od sveta jao i pomagaj! Šta će devojci mitologija, naopako?”²²

Milica Stojadinović Srpkinja pisala je o ženama, ali im se nije obraćala. Bila je svesna svog nedovoljnog obrazovanja i osećala je zbog toga stid. Ona nije bila lišena refleksivnosti, ali je njen život u skladu sa vladajućim shvatanjima o ženi.

Draga Dejanović je bila drugačija. Za razliku od Milice Stojadinović Srpkinje, Draga Dejanović nije razmišljala samo o svom položaju već o položaju srpskih žena, kojima se i direktno obraćala. Ona je prva žena akcije.

Rođena u imućnoj advokatskoj porodici, Dejanovićeva se, posle osnovne škole, kratko školovala u Temišvaru, ali je školovanje prekinula zbog bolesti očiju. Zajedno sa dvema sestrama, otac ju je, posle majčine smrti, poslao u Peštu. To je bilo presudno. Njen rođak, Steva Popović, potonji dugogodišnji direktor Tekelianuma, upoznao ju je sa Lazom Kostićem, Gigom Geršićem i Jovanom Turomanom. Tu je Dejanovićeva počela da piše pesme. Bila je udata, ali nesrećno. Prvo dete je izgubila nekoliko dana po rođenju, a na drugom porođaju je i sama umrla, u svojoj trideset prvoj godini.

Draga Dejanović je bila obrazovanija od Milice Stojadinović Srpkinje, koju, zanimljivo, nije pominjala iako je dnevnik Stojadinovićeve *U Fruškoj Gori* bio objavljen pre nego što je Dejanovićeva počela da piše o „ženskom pitanju”. Nепrestano je sticala znanja, a pred smrt je od ugarske vlade bila dobila dozvolu da položi učiteljski ispit.

Uloga Milice Stojadinović Srpkinje, kao prve žene u srpskom narodu koja piše pesme, jeste pionirska. Pored pisanja rodoljubivih stihova, ona se još jedino bavila domaćinstvom. Na ovo drugo bila je upućena ne samo zbog siromaštva, već i zbog shvatanja, koliko sredine toliko i vlastitih. Ona se trudila da svetu, podozrivom prema njenom pisanju, dokaže da „iako je 'spisateljka' nije izgubljena za domaćinstvo”.²³ U jednom pismu kaže da joj je Vuk Karadžić, kad ju je prvi put posetio, rekao „da u

²⁰ M.S.Srpkinja, *U Fruškoj Gori* 1854, Novi Sad, 1961, I, str. 29.

²¹ Isto, II, str. 4.

²² Isto, II, str. 32.

²³ Radmila S. Petrović, „Milica S. Srpkinja i Draga Dejanović o ženama”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu*, Sremski Karlovci, 1930, knj. III, str. 86.

našem Narodu ima dosta kućanica, ali nema to što sam ja. Neka je tako; ali toj narodnoj jedinici treba opresti, treba otkati, sašiti, navesti, oplesti, pa ne samo za sebe, no i za svoje u, kući – U našem narodu propadaju darovanija i kod mužke dece, nek' mol' kod ženske!”²⁴

Uloga Drage Dejanović je pionirska u drugom smislu reči. Ona je zasnovala porodicu, bila majka i domaćica, ali je prva prekoračila kućni prag i ušla u javni život, boreći se za ravnopravnost žene i praktično potvrđujući tu ravnopravnost. Ona je ostvarila svoju primarnu ulogu i napravila iskorak iz nje. To je Dragi Dejanović, u sredini u kojoj su postojale velike predrasude o ženi, u sredini koja je pružala snažan otpor emancipacije žene, pribavilo poštovanje i učinilo je prihvatljivom. Svetozar Marković je uočio njenu pojavu i nazvao je ženom „s dubokim osećanjem”.²⁵ Njena prerana smrt naišla je na bolan odjek u Ujedinjenoj omladini srpskoj. Autor nekrologa u *Mladoj Srbadiji*, napisao je: „Nije mi nužno njen javan rad nabrajati, jer ga naša osobito mlada braća i sestre znaju, ali njene vrline koje samo njena porodica zna, moram navesti, da i ako je pisala i javno u društvima govorila i zauzimala se oko „oslobođenja ženskinja” opet je pored toga tako valjana supruga da je malo takih u nas. Osobito je radena u kući bila, a pri tom poštovala je i ljubila je svoga muža da joj se čovek diviti morao”.²⁶

A Jovan Skerlić, u svom delu *Omladina i njena književnost (1848-1871)*, nije se uzdržavao u hvali Drage Dejanović i u isticanju njene posebnosti. On je pisao da je „sva Omladina iskreno ožalila smrt ove darovite i pametne mlade žene, koja je imala poleta, idealizma, širih vidika, volje i sposobnosti za rad, sve te stvari tako retke kod pasivnih i nemarnih, poluorientalnih žena srpskih!”²⁷

Supruga, majka, domaćica, Draga Dejanović se i u javnom životu, za razliku od Milice Stojadinović Srpkinje, ogledala na raznim poljima: pozorištu, prevodilaštvu, novinarstvu, pedagogiji. Osim pisanja rodoljubivih stihova, koji su, pod naslovom *Spisi*, objavljeni 1869. godine, ona je bila glumica u Srpskom narodnom pozorištu u Novom Sadu, a zatim u Beogradu, i prevodilac pozorišnih komada. Iako nije imala dara, ona je postala glumica zato što je, kao oduševljena omladinka, delila uverenje Ujedinjene omladine srpske, da pozorište ima veliku prosvetiteljsku, a samim tim i nacionalnu ulogu.

Bavila se i novinarskim radom. U listu *Zastava* pisala je o izboru poslasnika u Ugarski sabor u srpskom Bečkerečkom okrugu; o mesnim upraviteljima narodnih škola; o prvoj opštoj, učiteljskoj skupštini u srpskom Bečeju. Svoga muža, učitelja, zamenjivala je kad je bio bolestan, a i sama se spremala za učiteljski poziv.

Najvažniji rad Drage Dejanović vezan je, ipak, za njena javna predavanja o „ženskom pitanju”, koja su objavljena u časopisima *Matica*²⁸ i *Mlada Srbadija*.²⁹

²⁴ M. S. Srpkinja, *U Fruškoj Gori* 1854, II, str. 37.

²⁵ Svetozar Marković, „Je li žena sposobna da bude ravnopravna s čovekom?”... str. 89.

²⁶ *Mlada Srbadija*, Beograd, br. 21, 30. avgusta (kolovoza) 1871, str. 320.

²⁷ Jovan Skerlić, *Omladina i njena književnost (1848-1871)*... str. 544.

²⁸ Draga Dejanović, „Dve tri reči našim Srpkinjama”. Javno predavanje. *Matica*, Novi Sad, br. 1, 4, 5, 6, 10. januara, 10, 20, 28. februara 1869; Ista, „Emancipacija ženskinja”, *Matica*, Novi Sad, br. 1, 5, 10. januara, 20. februara 1870.

²⁹ Draga Dejanović, „Srpskim majkama”, *Mlada Srbadija*, Beograd, br. 6, 7, 31. marta (ožujka), 7. aprila (travnja) 1871.

Celokupnim svojim radom, a naročito ovim poslednjim, Draga Dejanović je, kako je već odavno uočeno, „prekoračila granice dojakošnjeg delovanja srpske žene” i uvela „kod nas tip nove, moderne žene”.³⁰

Iz rodoljublja obeju srpskih žena koje stoje na početku istorije „ženskog pitanja” u srpskom narodu, Milice Stojadinović Srpkinje i Drage Dejanović, proizišla je njihova zajednička težnja ka školovanju ženske dece. Žena kao majka ima odlučujuću ulogu u podizanju novih naraštaja naroda. Zato je važno da i ona bude prosvেćena i obrazovana. Da tu potrebu istaknu, obe su bile ohrabrene onim što su o položaju srpske žene već bila rekla njihova braća iz Ujedinjene omladine srpske. A celo mlado srpstvo otvorilo je „žensko pitanje” krajem šezdesetih godina XIX veka, veka prosvеćenosti i progresa, pod uticajem impresivnih rezultata u ostvarivanju ravnopravnosti žene, koje su već bile postigle Amerika, Engleska, Nemačka, Švajcarska i druge evropske zemlje. *Mlada Srbadija* ja pomno pratila ta dostignuća, opširno izveštavala o njima i isticala ih kao cilj kome treba da teži i srpski narod.

U isto vreme, i Stojadinovićeva i Dejanovićeva upozoravale su na štetnost tuđinskog uticaja. Sa istorijske distance, može se reći da su ta njihova upozorenja bila, u suštini, na tragu one sklonosti ka prihvatanju forme, a ne i same evropske civilizacije. One su kritikovale rdave posledice školovanja srpskih devojaka u stranim institutima: i kvarenje srpskog jezika i nenaučenost stranih jezika, robovanje modi, imitaciju raskoši u siromašnom narodu. Ali, tražile su otvaranje viših ženskih škola u srpskom narodu. U tome su njihova shvatanja istovetna.

Međutim, posle ovih prvih koraka, Draga Dejanović ide dalje. Ona postavlja „žensko pitanje” i njegovu suštinu formuliše na sledeći način: „Emancipacija ženskinja znači oslobođenje njino iz očinske i muževljeve potčinjenosti, koje ih skučava u njihovom umnom i radenom napredovanju”.³¹ Ona već tretira ženu kao subjekt i podstiče njenu samosvest: „Mi nismo, piše ona, robinje svojih muževa, to ne; mi smo se zarobile i same svojim predrasudama”...³²

Navodeći razna zanimanja u kojima su se već ogledale žene u svetu, Dejanovićeva kaže da će to izazvati podsmeħ kod samih žena i njihovo gledanje na vlastitu ulogu naziva „nesvešču”, koja može najviše doprineti da „ženski svet” ostane „u žalosnom stanju”.³³ Ona poziva srpske žene: „razaberite se, sestre moje, iz te teške nesvesti, pa neka se u vama probudi radeni život... Zar vi neznate, sestre moje, da u severnoj Americi, gde je narod ovog stoleća tako u prosveti koraknuo, da je gotovo za čas nadmašio našu Jevropu koja je od zamande kao najprosvеćenija priznata. Tamo se sad i ženskinje odaju najvišim naukama i najvišim umetnostima, koje gotovo do tog stupnja došle, da će skorim u naukama i u veštinama svojim muževima ravne bile”.³⁴

³⁰ Dr Julka Hlapec-Đorđević, „Omladinka Draga Dejanović”..., str. 248.

³¹ Draga Dejanović, „Emancipacija Srpkinja”. Javno predavanje, *Matica*, Novi Sad, br. 1, 10. januara 1870, str. 56.

³² Isto.

³³ Isto, *Matica*, Novi Sad, br. 5, 30. februara 1870, str. 110.

³⁴ Isto.

Školjući se i obučavajući se za razna zanimanja, srpska žena, smatrala je Draga Dejanović, na najbolji način radi za napredak svoga naroda, za budućnost srpstva. Naravno, za Dejanovićevu, glavni ulog srpske žene u tu budućnost jeste radanje i vaspitanje dece. Dejanovićeva je oduševljena omladinka i prva predstavnica mladog srpstva. Ali, ona naglašava da je i u svim drugim narodima emancipacija žene krenula od njene dužnosti da „narodu svome mlade članove ostavi“, i da je to glavna tačka sлагanja i „umnih stranih ženskinja“.³⁵

Život same Drage Dejanović bio je u skladu sa pomenutim shvatanjem. Ona je zasnovala porodicu i radala decu, obrazovala se i stupila u javni život da bi doprinela već započetoj borbi za emancipaciju žene kao dela emancipacije naroda. Nijedan narod, pa ni srpski narod, nije mogao napredovati sa jednom svojom polovinom u stanju potčinjenosti.

Draga Dejanović je, s razlogom, ubrajana u „najznamenitije žene srpskog naroda“.³⁶ Njen je poduhvat bio pionirski. Davno je već uočeno da su njena shvatanja bila protivurečna. Ali, to su protivurečnosti njenoga doba, protivurečnosti koje su nastale u susretu patrijarhalnog srpskog naroda sa vrednostima evropske civilizacije.

Kao emancipovana žena, Draga Dejanović se ugledala na rezultate emancipacije žene u Americi i Evropi. U isto vreme je, kako kaže Julka Đorđević Hlapec, neprestano grdila „truli Zapad“ i „otrov evropske civilizacije“.³⁷ To je bio izraz odbacivanja forme o kojoj je govoreno. Ali, ona je žalila za nestajanjem patrijarhalnih vrednosti, koje su često bile izraz upravo one zaostalosti, protiv koje se borila. Diveći se rezultatima koji su u emancipaciji žene postizale najrazvijenije zemlje sveta, ona je nalazila lepotu i u doista ropskom položaju crnogorske žene. Neistorijski bi bilo očekivati da ona pomenutu protivurečnost razreši. Napredak je bio već samo stvaranje protivurečnosti; ono je i nacionalnom i socijalnom pokretu u srpskom narodu šezdesetih i sedamdesetih godina XIX veka, koji su bili podjednako mladi, dalo veliku dinamiku. Napetost između patrijarhalnog i modernog, posebno u „ženskom pitanju“, omogućavalo je postepeno kretanje na veoma udaljenim ciljevima. Pripadnice socijalističkog pokreta: Milica i Anka Ninković, Draga Ljočić već su se školovale na strani, a njihov javni rad prevazilazio je okvire „ženskog pitanja“.

5.

Istorija „ženskog pitanja“ u srpskom narodu neodvojiva je od nacionalnog i socijalističkog pokreta. Drugačije nije moglo biti, s obzirom na snagu otpora i ukorenjenost predrasuda. Prvi su progovorili muškarci, i u svojim zahtevima za emancipaciju žena bili su, sasvim razumljivo, mnogo radikalniji od samih žena. Oni su se, pak, oslanjali na struju vremena, na duh prosvećenosti i bili su veoma otvoreni za rezultate

³⁵ Isto, *Mlada Srbadija*, Novi Sad, br. 1, 10. januara 1870, str. 578.

³⁶ Dr Julka Hlapec-Đorđević, „Omladinka Draga Dejanović“..., str. 242.

³⁷ Isto, str. 247.

ostvarene u Americi i Evropi. Podsticali su same žene da se oslobode vlastitih predrasuda: da počnu da se školuju, ekonomski osamostaljuje i sa te pozicije postave pitanje svoje političke ravnopravnosti. Prve žene kod kojih je pobudena samosvet, koje su od objekta oslobođenja postale subjekt borbe za samooslobođenje, teško se mogu zamisliti izvan i nacionalnog i socijalističkog pokreta. Sa svoje strane, one su, iako malo-brojne, ovim pokretima dale posebnu dimenziju. Unele su u njih osećajnost, koju je Svetozar Marković, kao ruski đak, lako mogao uočiti u ruskom revolucionarnom pokretu, i koju je naslutio kod Drage Dejanović, a zatim kod prvih srpskih socijalistkinja.

Summary

The first ideas of the emancipation of women occurred in the 1860s in The United Serbian Youth organization and than in Svetozar Markovich's socialist movement. For the first time women's emancipation had a national meaning: an educated mother modeled the growing-up of her children, improved family life and, in that way, influenced national progress in general. For the socialist movement, women's emancipation had a social meaning: women were educated not only for their family and domestic role, but their economic independence was also the basis for their political equality, thus representing the overall social progress. Under the influence of these two movements, the first women to speak about women's emancipation appeared; they were Milica Stojadinovich-Srpkinja and Draga Dejanovich. The former spoke through her poetry and personal diary, and latter held public speeches.